

Hans Georg Thümmel, *Die Memorien für Petrus und Paulus in Rom. Die archäologischen Denkmäler und die literarische Tradition*, Berlin–New York: Walter de Gruyter 1999, ss. 102, il. 66.

Przedmiotem niniejszej recenzji jest kolejna – z całego już szeregu – publikacja na temat, który od wieków, i nie ma przesady w tym stwierdzeniu, pasjonuje zarówno badaczy, jak i laików, zainteresowanych problematyką związaną z pobytem w Rzymie apostołów Piotra i Pawła¹. W morzu prac, jakie ukazały się dotychczas, polskie opracowania to zaledwie maleńka kropla. Co gorsza, są nie tylko skromne objętościowo, ale i bardzo nierówne, jeżeli chodzi o poziom naukowy. Wiele z nich można potraktować jako dowód na to, że fascynacja tematem nie sprzyjała obiektywności ocen, a temat relikwii i memorii okazuje się niezmiennie fascynujący. Inny problem, związany z pobytem Piotra w Rzymie, mianowicie prymat papieża, budzi nie mniej emocji. Być może reakcją na konfesyjne wykorzystywanie archeologii dla uzasadnienia lub odrzucenia pewnych związanych z kwestią Piotrową tradycji był agresywny w tonie, chociaż rzeczowy, artykuł W. Szafrąńskiego rozważający problem autentyczności grobu św. Piotra w Rzymie². Stosunkowo znaczną obiektywnością relacji wyróżniają się artykuły A. Kwiecińskiego i J. Wojnowskiego, które ukazywały się w latach pięćdziesiątych i siedemdziesiątych na łamach przeznaczonych dla duchowieństwa pism poruszających tematykę ascetyczną, pastoralną i teologiczną i miały na celu głównie przekazanie informacji o prowadzonych wówczas pracach archeologicznych³. Osobne miejsce zajmuje praca Elżbiety Jastrzębowskiej poświęcona wykopaliskom pod S. Sebastiano, gdzie m.in. zachowały się świa-

¹ Zob. B. Wrónikowska, „*Vestigia christianorum*”. *Świadectwa obecności chrześcijan w Rzymie przedkonstantyńskim*, Lublin 1994, s. 25-49.

² W. Szafrąński, *Problem autentyczności grobu św. Piotra w Rzymie w świetle wykopalisk w bazylice watykańskiej*, „*Acta Universitatis Wratislaviensis*”, 1979, nr 449, s. 181-220.

³ A. Kwieciński, *Doniośle odkrycia w bazylice św. Piotra i Pawła w Rzymie*, „*Ateneum Kapłańskie*” 41(1949), s. 489-495; „*Trophaea*” Piotra i Pawła apostołów w Rzymie według najdawniejszych dokumentów historyczno-archeologicznych, „*Collectanea Theologica*” 25(1954), s. 268-320; por. t e n ż e, *Pobył Piotra Apostoła w Rzymie według najstarszych świadectw historycznych*, Warszawa 1936; J. Wojnowski, *Grób i relikwie św. Piotra Apostoła w Rzymie. Drugi okres badań 1953-1967*, „*Homo Dei*” 39(1970), nr 2, s. 144-150.

dectwa kultu Piotra i Pawła na terenie tzw. Triclii⁴. Jest to jedyna na ten temat publikacja polskiego autora, która weszła do światowej literatury przedmiotu. Rzetelny obraz obecnego stanu badań, a także wieloaspektowe potraktowanie kwestii obecności w Rzymie obu Apostołów, rozpatrywanej w świetle źródeł pisanych i archeologicznych, przyniosła wydana w niewielkim i już wyczerpanym nakładzie książka B. Wronikowskiej, ukazująca świadectwa obecności chrześcijan w Rzymie przedkonstantyńskim⁵. Wyrażając w tym miejscu nadzieję, że wkrótce ukaże się zapowiadana książka tej autorki o początkach chrześcijaństwa w Rzymie, gdzie interesujące nas wątki z pewnością znajdą się na poczesnym miejscu, przejdźmy do przedstawienia publikacji, która stanowi najnowszą próbę zmierzenia się z tematem, wydawałoby się tak bardzo już wyeksploatowanym.

Jej autor, Hans Georg Thümmel, jest doktorem teologii, habilitowanym doktorem filozofii, emerytowanym profesorem historii Kościoła, archeologii chrześcijańskiej i historii sztuki kościelnej na Uniwersytecie w Greifswaldzie, członkiem Akademii Gemeinnütziger Wissenschaften w Erfurcie. Tak wszechstronne przygotowanie zawodowe, a także niezależność w myśleniu, jaką wykazał się Autor w swoich licznych publikacjach⁶, każą spodziewać się, że i w tej najnowszej, którą recenzujemy, znajdziemy nie tylko interesujący materiał, co gwarantuje już sam tytuł, ale i ciekawą jego interpretację.

Manuskrypt pracy poświęconej rzymskim memoriom Piotra i Pawła był ukończony już w 1979 roku. Trudności, o których charakterze Autor nie zechciał nas poinformować, nie pozwoliły na jej publikację w tamtej, minionej epoce, w której Thümmel był jeszcze pracownikiem uczelni enerdowskiej. To opóźnienie okazało się korzystne dla książki, ponieważ autor mógł uwzględnić późniejsze opracowania, a to z kolei dało możliwość pokazania pewnych problemów w nowym świetle. Ostatecznie ukazała się praca licząca 102 strony tekstu i 66 tablic z ilustracjami.

W pierwszych trzech rozdziałach – tradycja literacka (s. 3-14), wykopaliska pod bazyliką św. Piotra (s. 15-72), wykopaliska pod bazyliką św. Sebastiana (s. 73-95) – autor poddał krytycznej ocenie źródła, które stanowią, albo raczej stanowiąc powinny, podstawę dotychczasowych dyskusji i interpretacji. Thümmel uwzględnia bowiem tylko te świadectwa literackie, o których ma prawo domniemywać, że zawierają informacje o faktach, a nie fikcję, a źródła archeologiczne stara się traktować

---

⁴ E. J a s t r z ę b o w s k a, *Untersuchungen zum christlichen Totenmahl aufgrund der Monumente des 3. und 4. Jahrhunderts unter der Basilika des Hl. Sebastian in Rom*, Frankfurt a.M. 1981.

⁵ W r o n i k o w s k a, dz. cyt., s. 25-49.

⁶ Zob. m.in. *Altarkreuz und Kreuzaltar*, w: J. I r m s c h e r (red.), *Studia Byzantina*, Halle 1966, s. 119-132; *Bilder*, w: *Theologische Realenzyklopaedie*, Bd. VI, 3-4, 525-540; *Materialen zum liturgischen Ort der Predigt in der Alten Kirche*, w: E. M ü l e n b e r g, J. v a n O o r t, *Predigt in der Alten Kirche*, 1994, s. 115-122; *Tertullians Hirtenbecher, die Goldgläser und die frühgeschichte der christlichen Bestattung*, „Boreas” 17(1994), s. 57-265; *Die Wende Constantins und die Denkmäler*, w: E. M ü h l e n b e r g, *Die Konstantinische Wende*, Gütersloh 1998, s. 144-185.

z należąca ostrożnością. Jest to postawa ze wszech miar słuszna, ponieważ nie ma chyba drugiej takiej dziedziny, w której badacze byłiby do tego stopnia, jak w przypadku interesujących nas zagadnień, narażeni na wynikające z dobrych chęci, pobożności itp. intencji zafałszowania.

Ostatni rozdział (s. 96-102) nosi tytuł „Piotr i Paweł w Rzymie”, ale nie opowiada o tym, co wydarzyło się podczas ich pobytu w stolicy Imperium. Bazując na przedstawionych wcześniej źródłach, autor przedstawia kolejne etapy rozwoju kultu obu Apostołów. Najstarsze ślady tej szczególnej „obecności” Piotra i Pawła w Rzymie, którymi są memorie na Watykanie i przy drodze do Ostii, Thümmel datuje na lata 160-165. Długi, blisko stuletni okres, jaki upłynął między męczeńską śmiercią Apostołów a pojawieniem się tych obiektów, to czasy, w których chrześcijanie, inaczej niż współcześni im przedstawiciele innych religii, nie przywiązywali wagi do tego, co stanie się z ich doczesnymi szczątkami. Nie manifestowali też jeszcze wówczas w żaden szczególny sposób swojej czci dla tych, którzy ponosząc śmierć męczeńską stali się świadkami (*martyres*) Chrystusa. Również Piotr i Paweł nie stanowili pod tym względem wyjątku. Tym brakiem zainteresowania autor tłumaczy fakt niezachowania, co stwierdzono podczas przeprowadzonych tam badań archeologicznych, relikwii Piotra pod jego memoria na Watykanie. Wznosząc pomnik wybrano zapewne miejsce, w którym, zgodnie z ukształtowaną już wówczas tradycją, Piotr został umęczony, a być może także pochowany. Zdaniem Thümmela, postawienie trophaionów miało na celu uhonorowanie Piotra i Pawła jako tych, którzy byli założycielami rzymskiego Kościoła i gwarantami wiarygodności jego nauczania.

Dopiero w III wieku kommemoracja zmieniła się w kult. Miejscem, w którym zachowały się jego ślady, jest tzw. Triclia, *ad catacumbas* przy Via Appia, odkryta na początku XX wieku pod obecnym kościołem San Sebastiano. Od 258 roku odbywały się tam refrigeria i zanoszono modlitwy do Piotra i Pawła. Na początku IV wieku, zdaniem Thümmela w czasach rządów Konstancyntyna, zbudowano nad Triclią bazylikę z obejściem, jedną z kilku tego typu budowli, jakie na rzymskich cmentarzach stanęły w okresie konstantyńskim. Były to obiekty przeznaczone na pochówek *ad sanctos* oraz służące jako miejsca uroczystości odbywanych ku czci zmarłych, także ku czci męczenników. Autor uważa, że mamy tu do czynienia z kultem nie związanym z grobem. Relikwie Piotra znajdowały się bowiem nadal na Watykanie, a Pawła przy Via Ostiensis i tam również Konstancyn Wielki zbudował bazylikę – niewielką, jak się wydaje (jej pozostałości nie znaleziono), w miejscu kultu Pawła, i monumentalną na Watykanie. Stały się one martyrionami, miejscami kultu męczenników. Autor wyraźnie podkreśla różnice, jakie występowały nie tylko w architekturze, ale i w funkcjach, jakie pełniły luźno związane z kultem męczenników bazyliki z obejściem z jednej i wznoszone *iuxta corpus* bazyliki-martyria z drugiej strony.

Hans Georg Thümmel kończy swe dzieło cytatem z jednego z utworów papieża Damazego (366-384 r.): *Sanguinis ob meritum – Christumque per astra secuti / aetherios petiere sinus regnaque piorum – / Roma suos potius meruit defendere cives.*